

UČINEK TEHNOLOGIJ PRI UPRAVLJANJU DEDIŠČINE: NEDENARNO VREDNOTENJE

Lana Nastja Anžur in Matija Strlič

UVOD

Hiter tempo tehnoloških in družbenih sprememb, skupaj s kompleksnostjo globalne dinamike, predstavlja izzive pri razvoju celovitega razumevanja sektorja kulturne dediščine – tako v njegovih neposrednih potrebah kot v njegovi vlogi akterja v globalni politiki in gospodarstvu. Da bi se ti izzivi učinkovito naslovili, se mora sektor dediščine odzvati kolektivno in izkoristiti potencial tehnologije ter povezanih sodelovalnih okvirov, kot je npr. Evropski okvir ukrepanja na področju kulturne dediščine, ki je namenjen spodbujanju in udejanjanju celostnih in participativnih pristopov h kulturni dediščini, obenem pa prispeva k njenemu vključevanju v vse politike EU (Evropska komisija, Generalni direktorat za izobraževanje, mladino, šport in kulturo 2019). Izjemnega pomena je tudi Skupna programska iniciativa za kulturno dediščino in globalne spremembe (JPI CH), ki jo vodijo države članice EU in povezuje nacionalne raziskovalne fundacije, ministrstva in raziskovalne svete iz Evrope z namenom reševanja družbenih izzivov znotraj okvira Evropskega raziskovalnega prostora (ERA). V letošnjem letu je pomemben mejnik na področju raziskav dediščine postavila tudi Evropska raziskovalna mreža za dediščinsko znanost, ki je postala ERIC (European Research Infrastructure Consortium), s čimer bo omogočila formalizirano in trajnostno sodelovanje med državami članicami ter raziskovalnimi institucijami za napredne raziskave in ohranjanje kulturne dediščine v Evropi in drugje. Odzivi na individualni ravni pogosto nimajo zadostne hitrosti, učinkovitosti in prilagodljivosti, ki jih zahteva dinamično politično in gospodarsko okolje, kar zmanjšuje njihove dolgoročnejše vplive.

Kulturna dediščina je pogosto predmet političnih odločitev, utemeljenih z vidika splošne javne koristi. Vendar pa je tak pogled premalo širok in posledično negativno vpliva na prepoznavo bolj specialnih, bolj posrednih vidikov družbenih, okoljskih in gospodarskih dobrobiti dediščine. V dobi tehnologije, v kateri je ozaveščenost o širših, pogosto neočitnih in težje merljivih vplivih ključna, posrednih koristi kulturne dediščine ne smemo podcenjevati.

To nas pripelje do pojma vrednosti – enega ključnih pojmov tako v ekonomski teoriji kot na področju kulturne dediščine. Vrednosti lahko opredelimo kot splošne koncepte, ki zajemajo vse, kar posamezniki ali družba prepoznava kot pomembno ali zaželeno. Med njimi pa imajo vrednote posebno mesto – gre za tiste vrednosti, ki so ponotranjene in prevzamejo vlogo moralnih in etičnih usmeritev, na podlagi

katerih posamezniki in skupnosti oblikujejo svoje vedenje ter sprejemajo odločitve. Z drugimi besedami, vrednote izražajo, katere vrednosti so za družbo temeljnega pomena.

Če želimo učinkovito krmariti v politični in družbeni dinamiki, je ključno, da dediščino predstavljamo na način, ki se sklada s širšimi družbenimi pričakovanji in potrebami. Danes nista *lingua franca* le politika in gospodarstvo, temveč je to tudi tehnologija. Ekonomski vidiki in tehnološki napredek na področju upravljanja podatkov in orodij za podporo odločanju so ključni za dediščinski sektor, saj prispevajo k jasnejšemu komuniciranju vrednosti. Da bi dediščina lahko imela pomenljiv vpliv, moramo njeno vrednost komunicirati na način, ki nagovarja te tri vidike, obenem pa odgovarja na nastajajoče potrebe deležnikov oziroma družbe v širšem smislu.

Zagotavljanje finančnih sredstev za ohranjanje vrednosti dediščine – torej za njeno varovanje – je stalen izziv. Da bi pridobili ustrezno finančno podporo, morajo upravljavci izkazovati dolgoročne družbene koristi, ki presegajo le kulturne vidike. Tehnološka orodja omogočajo lažje sledenje posrednim vplivom dediščine, s čimer lahko povečamo pripravljenost investitorjev za vlaganje v njeno ohranjanje. Ocenjevanje vrednosti – vrednotenje kulturne dediščine – v tem kontekstu zahteva instrumente, ki omogočajo kolektivno razumevanje med različnimi deležniki, pri čemer se povezuje tehnologija in interdisciplinarno sodelovanje. Pomanjkanje tovrstnih instrumentov, zlasti v kontekstu globalne trajnosti, lahko negativno vpliva na oblikovanje politik, dodeljevanje sredstev in upravljanje z dediščinskimi viri. V dobi ozaveščenosti glede prepleta tehnologije in družbe je pomembnejše kot kdaj koli prej, da kulturna dediščina zavzame vidno mesto v oblikovanju politik na področju trajnostnega razvoja.

Vrednosti, ki oblikujejo dediščino, ustvarjajo skupno osnovo, ki v kontekstu znanstvenih raziskav povezuje različne discipline – bodisi biologijo, zgodovino, umetnost, kemijo, arheologijo ali arhitekturo. Ta širina raziskovalcem omogoča, da se lažje vključijo v širši družbeni in tehnološki razvojni kontekst. Poleg tega lahko pristopi, ki temeljijo na razumevanju predvsem družbenih vrednosti dediščine, povežejo dediščino z raznolikimi, neekspertnimi deležniki na globok način. Razumevanje in spoštovanje družbenih vrednosti – vrednot različnih skupin, še posebej v tehnološko povezanem svetu, omogoča premostitev medsebojnih razlik in ustvarjanje občutka enotnosti. Z vključevanjem teh vrednosti v širši globalni diskurz postane dediščina ključno orodje za krepitev in spodbujanje ozaveščenosti o pomenu močnejših, odpornejših družbenih odnosov. Na tej podlagi upravljanje dediščine ne pomeni zgolj varovanja preteklosti, temveč aktivno preoblikovanje vrednot v konkretne vrednosti, ki vplivajo na sodobno družbo. Ko, denimo, kulturno znamenitost, kot je grad, interpretiramo in vključimo v turistično ponudbo, vrednoti – npr. zgodovinskemu pomenu – dodamo ekonomsko razsežnost s prodajo vstopnic ali turističnimi doživetji. Podobno lahko z revitalizacijo stare stavbe dediščini povrnemo uporabnost, kar ustvari prostorsko in okoljsko vrednost za lokalno skupnost. Taki procesi upravljanja dediščine pokažejo, kako se abstraktne družbene in kulturne vrednote lahko materializirajo v oprijemljive družbene, ekonomske ali okoljske koristi, pri čemer dediščina postane dinamičen vir trajnostnega razvoja.

USTVARJANJE DEDIŠČINE

Kulturna dediščina je skupni vir spomina, razumevanja, identitete, dialoga, družbene kohezije in ustvarjalnosti. Zajema širok spekter virov, ki smo jih podedovali iz preteklosti, in se uresničuje v različnih oblikah in izrazih – tako snovnih kot nesnovnih, vse bolj pa tudi digitalnih. Tehnološka zrelost sodobne družbe se med drugim odraža tudi v načinu, kako razumemo in upravljamo kulturno dediščino. Sem spadajo tako arhitekturni spomeniki, arheološka najdišča, krajine, umetniška dela in muzejske zbirke kot tudi pesmi, običaji, spretnosti in drugo znanje, ki se prenašajo iz roda v rod. Posebno pozornost pa zahteva dejstvo, da je Evropska komisija že uradno prepoznala digitalne oblike dediščine kot samostojno in pomembno kategorijo kulturne dediščine, kar pomeni prelomno točko v razumevanju njenega pomena in vloge v digitalni dobi. Ta kategorija vključuje tako digitalizirane vire (npr. skenirane rokopise, 3D-modele spomenikov) kot tudi »digitalno ustvarjene« (»born-digital«) vsebine, kot so digitalna umetnost, arhivi spletnih strani ali multimedijske instalacije, ki jih ustvarjamo in ohranjamo izključno v digitalnem okolju (European Commission 2024). Digitalna dediščina ne predstavlja več zgolj orodja za posredovanje informacij o preteklosti, temveč se uveljavlja kot polnopravni del kulturne krajine, ki odpira povsem nove pristope k njenemu ohranjanju, dostopnosti in interpretaciji. S tem pridobiva strateški pomen tako v kulturni politiki kot tudi v znanstvenoraziskovalnih in izobraževalnih okoljih.

Taka razširjena in sodobna opredelitev dediščine zahteva prilagojene raziskovalne, upravljalne in izobraževalne pristope, ki upoštevajo kompleksnost, večdimenzionalnost in hitro spreminjajočo se naravo dediščinskih virov v 21. stoletju. Ob tem postaja vse pomembnejše tudi razumevanje dediščine kot nosilke različnih vrednosti, ki se ne izražajo le v njeni fizični pojavnosti, temveč predvsem v pomenih, ki ji jih pripisujejo posamezniki in skupnosti. Prav zato je treba raziskovanje in upravljanje dediščine zasnovati na vrednostno občutljivih pristopih, ki upoštevajo njeno simbolno, identitetno, socialno in celo okoljsko dimenzijo.

Vrednost kulturne dediščine ne izhaja zgolj iz njene starosti, redkosti ali estetske kakovosti, temveč iz pomena, ki ji ga pripisujejo posamezniki in skupnosti v določenem času in prostoru. Dediščina ni nekaj, kar zgolj »je«, ampak nekaj, kar se neprestano ustvarja, interpretira in ponovno ovrednoti skozi različne družbene, kulturne in politične procese.

Ena ključnih opredelitev tega pristopa se pojavi v publikaciji Mednarodnega centra za proučevanje, ohranjanje in obnovo kulturne dediščine – ICCROM z naslovom *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage* (Court in Wijesuriya 2015). Avtorja poudarjata, da so skupnosti pomembni sooblikovalci pomenov, saj dediščina živi in se spreminja skozi njihove vsakdanje prakse, spomine in vrednote. Podobno razmišljanje zasledimo tudi pri inštitutu za konserviranje Getty, saj je v zborniku *Values in Heritage Management* (Avrami et al. 2019) izpostavljena potreba po večperspektivnem, na vrednostih utemeljenem upravljanju dediščine, ki presega zgolj strokovni nadzor in odpira prostor za dialog med različnimi deležniki.

Znotraj tega diskurza postaja vse bolj osrednje vprašanje, kdo ima pravico določiti, kaj sploh šteje za dediščino. Strokovnjaki pogosto predstavljajo posameznike s specializiranim znanjem, koristnim tako za javni kot zasebni interes (Hølleland in Skrede 2019), vendar se v praksi pojavlja napetost med strokovnimi in nestrokovnimi (tj. skupnostnimi) pogledi. Ta razprava poteka vzporedno z vprašanjem, kako se dediščina konstituira – ali je to zadeva njene intrinzične vrednosti, kot jo je med prvimi definirali Alois Riegl (1903/1996) v svojem razumevanju spominske vrednosti dediščine; zgodovinske objektivnosti, kot jo problematizira David Lowenthal (1998), ko opozarja, da dediščina pogosto temelji na selektivnem in emocionalnem razmerju do preteklosti, ne pa na objektivnih dejstvih; ali pa gre predvsem za kulturno prakso, kot trdi Laurajane Smith (2006), ki dediščino opredeljuje kot sredstvo za oblikovanje in regulacijo družbenih vrednot ter razumevanja.

V tem kontekstu se vse bolj uveljavlja razločevanje med t. i. avtoriziranim dediščinskim diskurzom (*«authorized heritage discourse»* – AHD), ki poudarja strokovno avtoriteto, nacionalne narative in materialnost dediščine, ter bolj odprtim, vključujočim (participatornim) dediščinskim diskurzom, ki priznava pomen vsakdanjih, lokalnih in čustvenih povezav z dediščino (European Commission 2024). Prav ti vključujoči pristopi omogočajo bolj dinamično razumevanje dediščine kot živega procesa, v katerem vrednost ni nekaj danega, temveč nekaj, kar se vzpostavlja v nenehni interakciji med preteklostjo, sedanjostjo in skupnostjo.

Avtorizirani in vključujoči dediščinski diskurz

Tradicionalni pristop vrednotenja dediščine temelji na njeni notranji (inherentni, intrinzični) vrednosti, ki je pogosto povezana z zgodovinskim in estetskim pomenom (Jones 2017, 2; Cutajar et al. 2016, 82).

Pojmovanje, da kulturna dediščina poseduje notranjo oziroma intrinzično vrednost – torej vrednost, ki obstaja neodvisno od funkcionalnosti, rabe ali njene prepoznavne – je pogosto prisoten v varstvenih politikah ter institucionalnih opredelitvah dediščine. Vendar je taka predpostavka filozofsko in metodološko sporna. Vrednost je po svoji naravi relacijska kategorija, kar pomeni, da predpostavlja obstoj subjekta, ki jo pripisuje. Čeprav se intrinzična vrednost pogosto pojmuje kot univerzalna ali neodvisna, gre v resnici za rezultat specifičnih kulturnih in ekspertnih atribucij (pripisovanja), ki so se zgodovinsko utrdile do tolikšne mere, da so danes pogosto zaznavane kot naravne (Lowenthal 1998).

V okviru sodobnih teoretskih pristopov, zlasti konstruktivističnih perspektiv na dediščino, je tako dojemanje problematizirano. Smith (2006) opozarja, da ideja o intrinzični vrednosti pogosto izhaja iz t. i. avtoriziranega dediščinskega diskurza (*«Authorized Heritage Discourse»*), ki ga oblikujejo strokovnjaki, institucije in dominantne kulturne elite. Ta diskurz promovira določene oblike dediščine – pogosto monumentalne, materialne in nacionalno obarvane – kot samoumevno vredne ohranjanja, pri tem pa marginalizira alternativne pomene, ki izhajajo iz vsakdanjih, lokalnih ali skupnostnih izkušenj.

Tudi klasični prispevki, kot je esej Aloisa Riegla *Der moderne Denkmalkultus* iz leta 1903, kažejo, da je vrednost dediščine vedno zadeva interpretacije. Riegl (1903/1996) je razlikoval med več vrstami vrednosti (npr. historično, umetniško in

temporalno), ki se pojavljajo glede na družbeni kontekst. Sodobni avtorji, kot je Rodney Harrison, opozarjajo na potrebo po vrednotenju dediščine kot procesa, ne kot fiksnega nabora objektov s pripisano vrednostjo. V svoji konceptualizaciji dediščine kot »multitemporalne mreže pomenov« Harrison (2013) poudarja, da dediščina deluje kot performativna praksa, v kateri so vrednosti dediščine nenehno v dinamičnem procesu nastajanja, prilagajanja in preoblikovanja. Podobno Graham Fairclough (2009) v kontekstu krajinskega pristopa zagovarja relacijsko in pluralno razumevanje vrednosti, ki jih ne določajo objekti sami, temveč odnosi med ljudmi, kraji in zgodbami.

Namesto sprejemanja intrinzične vrednosti kot objektivne danosti je tako smiselno govoriti o vrednosti kot o procesu – o dinamični, kulturno pogojeni in večglasni konstrukciji, ki odraža družbene odnose moči, pomenov in pripadnosti. Vključujoče vrednotenje dediščine zato ne pomeni zgolj razširitve nabora vrednot, temveč predvsem kritično refleksijo o tem, kdo vrednoti, kako se vrednosti utemeljujejo in katere vrednosti so v danem kontekstu prepoznane kot legitimne. Vključujoče vrednotenje dediščine zato ne pomeni zgolj razširitve nabora vrednot, temveč predvsem kritično refleksijo o tem, *kdo* vrednoti, *kako* se vrednosti utemeljujejo in *katere* vrednosti so v danem kontekstu prepoznane kot legitimne. Ta premik od esencialističnega k relacijskemu razumevanju vrednosti predstavlja ključen teoretski korak k bolj pravičnemu in trajnostnemu upravljanju kulturne dediščine.

Laurajane Smith (2006, 4) je avtorizirani dediščinski diskurz (AHD) opredelila kot »strokovni diskurz, ki daje prednost vrednotam in znanju strokovnjakov o preteklosti in njenih materialnih pojavih ter dominira in ureja strokovne dediščinske prakse«. AHD dojema dediščinsko vrednost kot notranjo, utelešeno v samem spomeniku, ločeno od vsakdanjih predmetov z značilnostmi, kot so monumentalnost, avtentičnost, starost, estetika in zgodovinski pomen (Smith in Waterton 2012, 165). Prepoznavanje te specifične vrednosti zahteva strokovno analizo, interpretacijo, vrednotenje in upravljanje, da se zagotovi trajna vrednost dediščine.

Dediščinske vrednosti, ki izhajajo iz dokumentov, kot so Atenska listina iz leta 1931, Beneška listina iz leta 1964 in Konvencija o svetovni dediščini iz leta 1972, poudarjajo materialne ali monumentalne vidike dediščine. Ta pristop vodi načelo avtentičnosti in ohranjanja zgodovinskega ter fizičnega konteksta spomenikov, stavb in območij (Cutajar et al. 2016, 83). V tem diskurzu so strokovnjaki obravnavani kot razsodniki vrednosti in ne le kot ena izmed skupin različnih dediščinskih deležnikov. Njihov vpliv na dediščinski diskurz se utrjuje z znanstvenim raziskovanjem, interpretacijo in vrednotenjem zgodovinskih ali kulturnih območij, kar je dodatno institucionalizirano znotraj nacionalnih in mednarodnih okvirov (Smith 2006, 28, 51).

V zadnjih desetletjih so se pristopi k upravljanju dediščine premaknili k pristopu, ki daje prednost pomenu in relevantnosti dediščine znotraj sistema dediščinskih vrednosti (de la Torre 2005 Duval et al. 2019; Avrami in Mason 2019). V vključujočem dediščinskem diskurzu je vrednost dediščine razumljena kot skupek različnih pomenov, ki vključujejo več perspektiv različnih deležnikov oz. ki jih sodobna družba pripisuje dediščini. Ta skupek pa predstavlja skupno vrednost dediščine (Fredheim in Khalaf 2016, 466). Premik v smeri prepoznave večplastnosti vrednosti dediščine je bil postopoma prepoznan najprej v konservatorski teoriji in na področju dediščinskih

študij, pravno podprt pa z mednarodnimi konvencijami, kot so Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003), Faro konvencija (2005) in z Unesco-vo opredelitvijo kulturnih krajin (Unesco 1992; Avrami in Mason 2019).

Družbene in skupnostne vrednote so še vedno premalo zastopane v številnih okvirih za določanje, upravljanje in ohranjanje dediščine. Pristop, osredinjen na neekspertno javnost (*»people based approach«*), obravnava vrednost dediščine skozi njen pomen za skupnosti (Jones 2017, 21). Jones navaja, da »družbena vrednost zajema pomen zgodovinskega okolja za sodobne skupnosti, vključno z občutkom identitete, pripadnosti in prostora, pa tudi oblikami spomina in duhovne povezanosti. To so fluidne, kulturno specifične oblike vrednosti, ustvarjene z izkušnjami in s prakso. Poleg tega se nekatere ujemajo z avtoriziranimi dediščinskimi diskurzi, druge pa nastajajo z neformalnimi in neuradnimi oblikami vključevanja« (ibid.). Vrednosti dediščine, ki izvirajo iz njenih nematerialnih pomenov, bistveno prispevajo k njeni skupni vrednosti, a so pogosto prezrte pri procesih vrednotenja. Izključitev teh dimenzij lahko zmanjša skupno ocenjeno vrednost dediščine (Rogers 2019, 172).

V tehnološko zreli družbi je strokovno znanje nadgrajeno z interdisciplinarnimi metodologijami, ki vključujejo ekonomske, družbene in okoljske vidike v upravljanje dediščine (Clark 2019). Sodobna kontekstualizacija vrednosti dediščine danes vključuje vidike, kot so gospodarska rast, politični konflikti, družbena pravičnost in okoljska trajnost (Avrami in Mason 2019, 11). Uporaba tehnologije spodbuja vključevanje deležnikov, dediščina postane dostopnejša in razumljivejša, kar posledično omogoča vključitev širšega spektra mnenj v proces odločanja (Cutajar et al. 2016). Čeprav vključujoči pristopi zagovarjajo vključevanje deležnikov v vrednotenje dediščine, pa strokovno znanje še naprej oblikuje diskurz in zagotavlja ravnotežje med materialnim varstvom in sodobnimi potrebami (ibid., 82).

VREDNOTENJE DEDIŠČINE

Kulturna dediščina uteleša, ustvarja, povečuje in odraža različne vrednote in vrednosti (de la Torre 2002; Avrami et al. 2019; CHCfE Consortium 2015; Nocca 2017; Azzopardi et al. 2022). Te vrednote so pluralne in pogosto med seboj prepletene, saj je dediščina pomembna iz različnih razlogov – estetskih, zgodovinskih, družbenih, ekonomskih, okoljskih in drugih. Vendar pa ni splošnega soglasja o tem, katere vrednote sestavljajo vrednost kulturne dediščine, prav tako ne obstaja univerzalno sprejet sistem za njihovo razvrščanje ali vrednotenje. Nekateri avtorji celo poudarjajo, da je vzpostavitev univerzalnega sistema vrednot nemogoča zaradi velikega števila identificiranih vrednot in raznolikih tipologij (Fredheim in Khalaf 2016, 469).

Tako v Sloveniji kot v širšem evropskem prostoru ni enotnega stališča o kompleksnih vrednotah kulturne dediščine, kar se odraža tudi v odsotnosti splošno sprejete metodologije za njeno vrednotenje (Avrami et al. 2019; de la Torre 2002; Azzopardi et al. 2022). Izjemo predstavljata le Unescov seznam svetovne dediščine in postopek podelitve znaka evropske kulturne dediščine, ki temeljita na jasneje določenih kriterijih. Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014–2017 sicer predvideva določitev kriterijev za vrednotenje dediščine, vendar ne določa konkretnih metod in postopkov za ocenjevanje njene vrednosti.

Vrednotenje dediščine pa je ključna in zahtevna strokovna naloga, saj je osnova za oblikovanje varstvene politike, razvrščanje dediščine in pripravo konservatorskih načrtov (Ogrinc, Pirkovič in Mörec 2017, 19). Poleg tega omogoča učinkovito uporabo razpoložljivih virov za zagotavljanje trajnosti dediščine ter izkoriščanje njenega potenciala za ustvarjanje nove vrednosti (Robb et al. 2013; CHCfE Consortium 2015; Nocca 2017; Duval et al. 2019). Ključno je torej pravilno prepoznavanje in razumevanje vrednosti, ki jih dediščina nosi, kar zahteva premišljeno in večdimenzionalno obravnavo.

Prepoznavanje in ocenjevanje vrednosti kulturne dediščine sta globoko povezani s stopnjo tehnološke in družbene zrelosti določenega okolja. Tehnološki napredek, zlasti na področjih digitalne dokumentacije, prostorskega kartiranja, umetne inteligence in podatkovne analitike, omogoča boljše razumevanje, merjenje in prenos vrednosti in vrednot, ki jih dediščina nosi. Z razvojem teh orodij se krepi tudi javna participacija in podpora pri oblikovanju politik, kar dodatno utrjuje položaj dediščine v sodobni družbi.

Pomemben dejavnik pa je tudi družbena zrelost, ki se izraža v učinkovitosti upravljanja, izobraževalnih sistemih in zakonodajnih okvirih. Ta vpliva na to, kako družba vrednoti dediščino in jo vključuje v strategije trajnostnega razvoja – enega ključnih ciljev sodobnih politik. V tem kontekstu postaja jasno, da vrednotenje dediščine ni zgolj tehnična naloga, temveč kompleksen proces, ki vključuje subjektivne poglede, raznolike družbene perspektive in sodelovanje različnih strok.

V središču tega procesa je vprašanje, kako prepoznati in ovrednotiti dediščino na način, ki omogoča tako njeno zaščito kot tudi smiselno vključevanje v razvojne načrte. Ključna pri tem je učinkovita komunikacija z odločevalci, saj lahko brez skupnega razumevanja pomena in vrednosti dediščine številni njeni vplivi ostanejo spregledani ali premalo raziskani (Fredheim in Khalaf 2016, 469), kar omejuje njen potencial in zmanjšuje možne pozitivne učinke na družbo.

Za sistematično razumevanje dediščine so bile razvite različne tipologije vrednot, ki prispevajo k razvrščanju in razlaganju razlogov, zaradi katerih so določeni elementi kulturne dediščine dragoceni. Te okvire lahko danes nadgradimo z digitalnimi metodami, ki omogočajo celostnejše, bolj dinamične in vključujoče pristope. Tako ne le izboljšujemo procese vrednotenja, temveč tudi prispevamo k trajnostnemu upravljanju dediščine in njenemu vključevanju v širši kontekst družbenega razvoja.

Konservatorji kot dediščinski eksperti

Konservatorstvo kot dejavnost ohranjanja in upravljanja z dediščino (*»conservatorship«*) ima ključno vlogo pri ugotavljanju in določanju tako kulturne kot družbene vrednosti dediščine. Kot primarna disciplina, odgovorna za varovanje kulturnih dobrin, deluje kot institucionalna vstopna točka, na podlagi katere družba formalno prepozna in potrdi pomen dediščine. Pristop konservatorjev k vrednotenju kulturne dediščine je bistven, saj vpliva na to, kako družbe dojemajo in postavljajo prioritete pri zaščiti svoje snovne in nesnovne dediščine. Z vrednotenjem dediščine z vidika kulturnih in družbenih perspektiv konservatorji ne le zagotavljajo njeno ohranitev, temveč tudi prispevajo k širšemu razumevanju njene vloge pri oblikovanju kolektivne identitete in družbenih vrednot (Smith 2006; Cutajar et al. 2016; Clark 2019).

Pri pristopu, utemeljenem na vrednostih (*»value based approach«*), kot ga je prvi opisal Mason (2002), se vrednosti dediščine običajno preučujejo s kvalitativnimi družboslovnimi metodami, vključno z intervjuji, s fokusnimi skupinami in z etnografskimi raziskavami, podprtimi s participativnimi raziskovalnimi praksami (prim. Robb et al. 2013; Jones 2017; Duval et al. 2019; Jones et al. 2024). Tehnološki napredek je te metodologije bistveno izboljšal s vključevanjem digitalnih orodij, kot so analiza podatkov z umetno inteligenco, virtualna etnografija in digitalne participativne platforme. Te inovacije omogočajo širše in bolj vključujoče sodelovanje deležnikov ter s tem izboljšujejo dokumentiranje in razumevanje dediščinskih vrednosti. Ključna prednost vključevanja tehnologije v okvir upravljanja dediščine, ki je utemeljen na vrednostih, je ustvarjanje dinamičnega prostora za dialog med različnimi deležniki in strokovnjaki za dediščino. Geografski informacijski sistemi (GIS) in tehnike digitalnega modeliranja omogočajo vizualizacijo prostorskih vzorcev in odnosov znotraj dediščinskih območij, s poudarkom na pomembnosti ohranjanja kontekstualnih interakcij med deležniki in dediščino, ne le fizičnih lastnosti dediščine. Ta premik k celostnemu razumevanju dediščine z uporabo tehnologije zagotavlja kontinuiteto kulturnih praks in prisotnosti skupnosti. Poleg tega uporaba digitalnih etnografskih orodij izboljšuje prepoznavanje in kartiranje družbenih vrednosti dediščine z analizo vzorcev, odnosov in interakcij na bolj sistematičen način (Rogers 2019, 172).

V zadnjih desetletjih so politični in družbeni dejavniki vplivali na institucionalno in strokovno razumevanje vrednot dediščine in z njimi povezanih koristi. V razvoju teorije in prakse konservatorskega upravljanja z dediščino, ki je vse bolj prepleten s tehnološkim napredkom, postajajo digitalne dokumentacijske tehnike, kot so 3D-skeniranje, fotogrametrija in arhiviranje na osnovi tehnologije veriženja blokov (*»block-chain«*), standardna praksa. Uporaba tehnologij, kot so 3D-skeniranje in digitalna rekonstrukcija, omogoča izjemno natančno dokumentacijo spomenikov in njihovo avtentično obnovo, kot je bilo vidno pri obnovi pariške katedrale Notre-Dame, pri kateri je bilo ključno predhodno lasersko skeniranje 3D Andrewa Tallona (Tallon 2014). Tehnologija lidar pa je v kontekstu krajin razširila tudi razumevanje kulturnih kompleksov, kot kaže primer Angkor Wata, v katerem so na osnovi prepoznav obsežnega sistema struktur razširili vrednotenje in ga umestili v okvir vrednotenja dediščine kot kulturne krajine (Evans et al. 2013). Pomembna novost so tudi participativne digitalne platforme, ki omogočajo vključevanje lokalnih skupnosti pri prepoznavanju vrednosti dediščine, s čimer se osvetlijo tudi čustvene in nesnovne razsežnosti vrednotenja. Poleg tega tehnologije veriženja blokov omogočajo sledenje izvoru predmetov in potrjevanje njihove pristnosti, kar krepi tako ekonomsko kot simbolno vrednost (Trček 2022). V zadnjem času se razvijajo tudi orodja za avtomatsko prepoznavanje cvetnega prahu v medu na podlagi umetne inteligence, ki podpirajo zaščito geografskega porekla in s tem prispevajo k ohranjanju tradicionalne čebelarke dediščine (Olson et al. 2021, Anžur et al. 2025). Vse te prakse kažejo, da tehnologija ne nadomešča kulturnega pomena, temveč ga razširja, utrjuje in bolj transparentno utemeljuje.

S splošnega vidika sta tehnološki napredek in zrelost digitalnih praks na področju dediščine preoblikovala načine, kako se vrednote dediščine preučujejo, dokumentirajo in ohranjajo. Dediščinske institucije, kot so knjižnice in arhivi, predstavljajo to povezavo s svojo vlogo pri ohranjanju in širjenju znanja. Raziskava o demografiji zbirk

(Dillon et al. 2012) ponuja okvir za razumevanje, kako se dediščina vrednoti skozi čas in kako tehnološki napredek vpliva na njeno ohranitev, dostopnost in vključenost javnosti. Z vključevanjem interdisciplinarnih raziskav – vključno s podnebnimi znanostmi, študijami materialnih sprememb in z družboslovjem – so razvili napovedne modele za ocenjevanje propadanja dediščine skozi čas (ibid.). Vprašalnik, uporabljen v tej študiji, je pokazal, da uporabniki dediščine kulturne artefakte dojemajo kot neprecenljive zapise človeškega spomina, bistvene za izobraževanje in javno korist ter kot sestavni del nacionalne in kulturne identitete. Ugotovitve iz študije Dillon et al. (ibid.) nakazujejo, da se odnos javnosti do ohranjanja razlikuje glede na osebne izkušnje in izpostavljenost tehnologiji ter da je pod vplivom načina, kako institucije vključujejo digitalna orodja v svoje upravljanje. To je primerljivo z načinom, kako demografija oblikuje zdravstvene politike – obe področji se zanašata na statistično modeliranje, optimizacijo virov in dolgoročno načrtovanje za podporo družbeni blaginji.

Študija je skušala vzpostaviti realno merilo skupne vrednosti knjižnih zbirk za neposredne in posredne uporabnike, pri čemer je uporabila metodologijo pogojnega vrednotenja za oceno različnih storitev, vključno z dostopom do gradiva, bibliografskimi storitvami, uporabo čitalnic ter javnimi dejavnostmi, kot so razstave in raziskovalne pobude. Te funkcije prispevajo k izobraževalnim in gospodarskim koristim, razvoju turizma ter raziskovalnim in inovacijskim dejavnostim, zaradi česar so knjižnice ključne družbeno-kulturne institucije.

V raziskavo so bile vključene raznolike skupine uporabnikov, vključno z obiskovalci čitalnic, uporabniki digitalnih storitev in s splošno javnostjo kot posrednimi upravičenci. Skupno je sodelovalo 2359 naključno izbranih anketirancev po vsej državi, ki so izrazili individualna stališča o vrednosti v skladu z načeli, uporabljenimi pri vrednotenju kulturne dediščine. Vnaprej postavljene trditve, kot so »To je neprecenljivo in spomin na človeštvo« ter »Zelo pomembno je, da se ohrani, kar imamo«, ki so jih sodelujoči vrednotili po Likertovi lestvici, ponazarjajo zaznani pomen knjižničnih zbirk.

Za kvantitativno vrednotenje teh vrednot je bil uporabljen vprašalnik s 60 vprašanji, usmerjen v neposredne uporabnike – obiskovalce čitalnic (izobraževanje, raziskave, gospodarske dejavnosti), udeležence razstav (turizem, izobraževanje) in obiskovalce zgodovinskih knjižnic. Na vzorcu 543 odgovarjajočih je bila izvedena faktorska analiza za identifikacijo ključnih dimenzij vrednosti na podlagi 60 ocenjevalnih trditev. Uporabljena je bila analiza glavnih komponent z varimax rotacijo, ki je pokazala več jasno ločenih faktorjev vrednotenja (slika 1).

Analiza je pokazala, da so uporabniki, ki so knjižnice obiskovali z raziskovalnim ali izobraževalnim namenom, večji poudarek namenili posredovanju znanja, medtem ko so obiskovalci razstav in splošni uporabniki večjo vrednost pripisovali kulturnemu in zgodovinskemu pomenu. Ugotovitve podpirajo večdimenzionalni pristop k vrednotenju dediščine, ki poudarja potrebo po prilagojenih strategijah varovanja in vključevanja, ki odražajo različna pričakovanja in dožemanja uporabnikov.

Pomembno orodje, ki vse bolj dopolnjuje konservatorske pristope k vrednotenju in upravljanju kulturne dediščine, je tudi Enhancing Our Heritage Toolkit 2.0 (EoH 2.0). Gre za mednarodno preizkušeno metodologijo samoevalvacije, ki jo je razvila pobuda World Heritage Leadership v sodelovanju z Unescom in organizacijami

Faktor 1: Obstoj in prihodnja vrednost S2_55:...it is available for everyone S2_27:...it will be valued by people in the future S2_11:...by being in this archive or library, it shows that society cares for it S2_35:...it ensures we do not forget the past S2_51:...it has survived S2_43:...it is part of our culture and heritage S2_7:...I would like other people to be able to see this document S2_34:...somebody thought it was worth creating	Faktor 2: Materialna & čutna vrednost S2_26:...of the style and design of the document S2_36:...of the material of which it is made (e.g. the paper or ink) S2_6:...of the decoration on the document S2_20:...of the bindings or covers on the document S2_62:...I like the appearance of the document S2_59:...of the colours in the document S2_30:...of the way it smells S2_42:...of its age
Faktor 3: Vrednost za skupnost S2_58:...it supports business activities S2_49:...it helps to support the rights of citizens S2_39:...it is an important economic resource S2_23:...it supports the administrative activity of organisations	Faktor 4: Osební pomen in identiteta S2_53:...it helps to strengthen family and community identity S2_9:...it gives me insight into my personal origins S2_52:...it helps me feel connected to other people in the present day S2_48:...it gives me an understanding of my personal values
Faktor 5: Razumevanje sedanosti S2_63:...it helps me to understand events in the present day S2_54:...it links the past to the present S2_60:...it makes me more aware of history around me	Faktor 8: Povezava s preteklostjo S2_15:...it is interesting to see what mattered to people in the past S2_4:...it connects me to the people who made and used the document S2_5:...as an object, it is part of history S2_45:...it connects me to people in the past
Faktor 6: Raziskovalna vrednost S2_29:...of the surprise I experience when I find something new S2_47:...it feeds my curiosity S2_19:...there is something special about seeing the original document S2_57:...it stimulates my senses	Faktor 9: Edinstvenost S2_21:...it is unique S2_44:...if this document were lost or damaged it would be irreplaceable
Faktor 7: Izobraževalna vrednost S2_25:...of the information contained in the text or images S2_32:...of what I can learn from the text or images S2_37:...it helps me to understand the past S2_38:...there will always be new things to learn from it S2_50:...it gives me insight into past events	

Slika 1: Trditve, ki predstavljajo sestavni del faktorjev, oblikovanih v študiji Dillon et al. (2012).

ICCROM, ICOMOS in IUCN. Orodje omogoča strukturirano presojo učinkovitosti upravljanja na dediščinskih območjih, pri čemer izhaja iz vprašanja, v kolikšni meri so ohranjene vrednosti dediščine, ki utemeljujejo izjemno univerzalno vrednost (OUV). Orodje je uporabno tako za naravno kot kulturno dediščino, zlasti pri pripravi ali prenovi upravljaljskih načrtov.

EoH 2.0 vključuje dvanajst orodij, ki pokrivajo vse ključne elemente upravljanja: od razumevanja vrednosti in atributov dediščine do analize upravljaljskih struktur, razporejanja virov in spremljanja doseženih rezultatov. Vsako orodje vsebuje nabor refleksijskih vprašanj, ki konservatorjem in upravljavcem pomagajo presojati, kje in kako izboljšati obstoječe prakse. V tem kontekstu EoH 2.0 ne deluje le kot tehnično orodje, temveč kot sredstvo za krepitev refleksije o vrednostih dediščine in njihovem povezovanju z dolgoročnim trajnostnim razvojem dediščine.

V tem širšem okviru postaja jasno, da sodobni konservatorji ne delujejo več zgolj kot varuhi materialnih ostalin preteklosti, temveč kot aktivni posredniki med dediščino, skupnostmi in tehnološkimi inovacijami. Njihova vloga pri vrednotenju kulturne dediščine je vse bolj interdisciplinarna, participativna in podatkovno podprta, kar omogoča celostnejše razumevanje družbenega pomena dediščine. Tehnološki napredek jim pri tem odpira nova orodja in pristope, vendar ostaja ključno vprašanje, kako zagotoviti, da bodo vrednote, ki jih dediščina nosi, prepoznane, ohranjene in

vključene v prihodnji razvoj. Ravno v tej nalogi – v povezovanju strokovnega znanja, družbenega uvida in tehnološkega potenciala – konservatorji ostajajo nepogrešljivi dediščinski eksperti prihodnosti.

Okoljska vrednost dediščine

Odnos med kulturo in okoljem je dinamičen, saj ga oblikujejo geografija, podnebje in geologija, ki vplivajo na urbanizacijo in kmetijske prakse (Historic England 2020). Dediščina oblikuje in spreminja okolja, pri čemer pušča otipljive in neotipljive sledi v obliki stavb, krajin in biotske raznovrstnosti, vse to pa je neločljivo povezano s širšim okoljskim kontekstom (ibid.). Ta interakcija poudarja pomen razumevanja povezave med ljudmi in njihovim okoljem, saj vrednotenje tako naravne kot kulturne dediščine temelji na tem odnosu. Raziskave s področja okoljske psihologije potrjujejo obstoj te povezave, saj rezultati kažejo, da ljudje oblikujejo čustvene vezi s kraji (prostorom) zaradi osebne identitete, izgubo teh krajev pa pogosto dojemajo kot izgubo identitete same (Lewicka 2011). V takem okviru skupnosti vrednotijo kraje ne le skozi prizmo njihovega zgodovinskega ali kulturnega pomena, temveč tudi glede na okoljski in čustveni kontekst (Koch in Gillespie 2022).

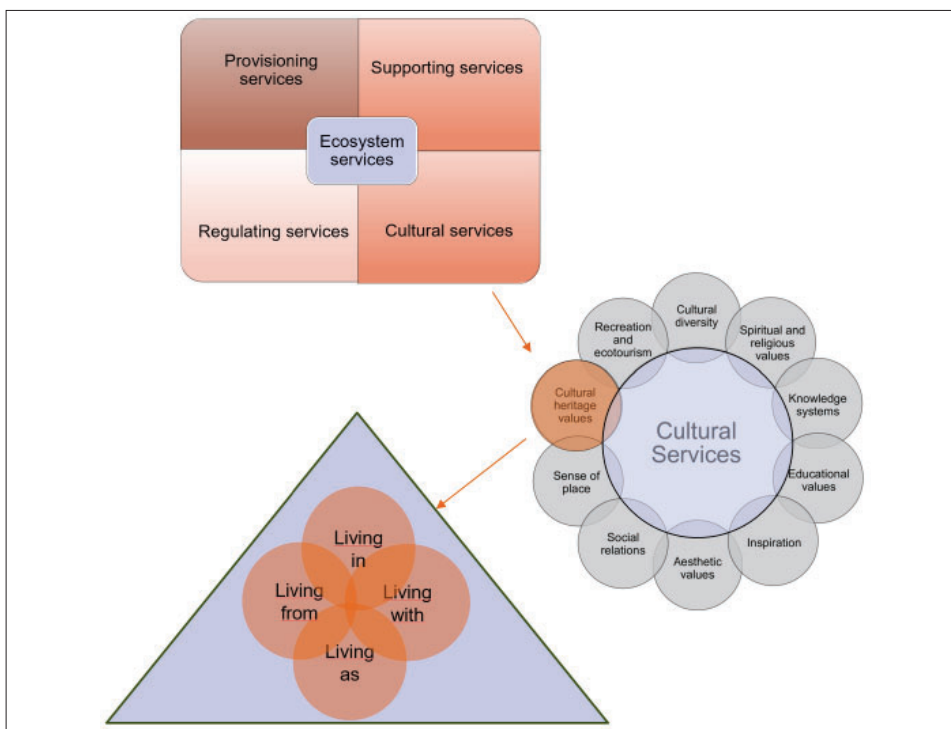
Konceptualna ločnica med naravno in kulturno dediščino, čeprav splošno sprejeta, je pogosto preveč poenostavljena in ne zajema celotnega spektra vrednot, povezanih z dediščino (Boer 2020; Azzopardi et al. 2022). Ta delitev izhaja predvsem iz pravnih okvirov in formalizacijskih postopkov, ki pojave kategorizirajo glede na njihov domnevni izvor ali značilnosti. Vendar širše razumevanje predpostavlja, da je naravna dediščina lahko integralni del kulturne dediščine. Kot navaja Boer (2020), je prepoznavanje elementov naravnega okolja kot dediščine rezultat razvijajočega se sistema kulturnih vrednot, oblikovanega med procesi akulturacije. To dodatno potrjuje Powell (2000), ki poudarja, da tako staroselske kot nestaroselske perspektive na dediščino gledajo kot na neprekinjen, živ proces, ki se razvija kot odziv na okoljske in družbene spremembe.

Dinamična interakcija med kulturno dediščino in okoljem je ključna za razumevanje celotne vrednosti dediščine v sodobnih družbah. Okolje prispeva k dediščini na različne načine: zagotavlja surovine za njeno ustvarjanje, vpliva na njeno preoblikovanje in deluje kot njen sokreator (Richards, Orr in Viles 2019). Zato lahko dediščino razumemo kot prilagodljiv sistem, ki se odziva in sodeluje s svojimi okoljskimi komponentami – z ekološkimi, s kulturnimi in z družbenimi (ibid.). To vzajemno razmerje poudarja pomembnost dojemanja dediščine kot več kot le statičnega artefakta – kot živega proizvoda interakcije med človekom in okoljem.

Biokulturna dediščina zajema prepletenost biološke in kulturne raznolikosti ter poudarja pomen tradicionalnega znanja, praks in kulturnih izrazov pri trajnostnem upravljanju ekosistemov. Popolno ponazarja neločljive vezi med ljudmi in naravo (International Society of Ethnobiology 1988). Priznava, da so lokalne skupnosti skozi generacije razvile edinstvene odnose s svojim naravnim okoljem, pri čemer sooblikujejo ne le svojo kulturno identiteto, temveč tudi ekološko znanje. Ta koncept spodbuja širše razumevanje kulturnih ekosistemskih storitev, saj vključuje vlogo skupnostnih praks in lokalne modrosti pri ohranjanju biotske raznovrstnosti (Lindholm in Ekblom 2019). Vključitev kulturne dediščine v širši okvir ekosistemskih storitev poudarja nje-

no večplastno vlogo pri vrednotenju okolja. Kulturna dediščina je tesno povezana s kulturnimi ekosistemskimi storitvami, ki zagotavljajo neotipljive koristi, kot so duhovna obogatitev, kognitivni razvoj in estetske izkušnje (Ehrlich in Ehrlich 1981; Milcu et al. 2013). Te storitve, ki so ključne za dobrobit ljudi, so bile v okviru okoljskih znanosti težko kvantificirane zaradi subjektivne in neotipljive narave (Daniel et al. 2012). Kljub temu so nedavni poskusi vključevanja vrednot dediščine v okvire ekosistemskih storitev pomembno prispevali k priznanju načinov, kako lahko kulturna dediščina spodbuja skrb za okolje in prispeva k trajnostnemu upravljanju ekosistemov (Hølleland, Skrede in Holmgaard 2017). Z vrednotenjem biokulturne dediščine lahko poglobimo razumevanje kulturnih razsežnosti ekosistemskih storitev ter zagotovimo, da bodo bolj raznoliki glasovi slišani in njihovi prispevki priznani v prizadevanjih za trajnostni razvoj. Biokulturna dediščina je posrednik za razumevanje prepleta narave in kulture, pri čemer sta dediščina in okolje neločljivo povezana in se medsebojno podpirata (Kenter in O'Connor 2022). Ta perspektiva je bila uporabljena kot podlaga za modificirani pristop prednostjenja »Okvir življenjskih vrednot« (*»life framework of values«* – LFV), ki poskuša dediščino vključiti v širši sistem interakcij med človekom in okoljem. Dopolnjuje in pogloblja koncept ekosistemskih storitev s poudarkom na relacijskih in kulturnih razsežnostih človekovega odnosa do narave. Medtem ko se tradicionalni okvir ekosistemskih storitev osredinja na koristi, ki jih ljudje pridobivajo iz naravnega okolja – kot so preskrbne storitve (npr. hrana, voda), regulacijske storitve (npr. podnebna regulacija, opraševanje), podporne funkcije (npr. kroženje hranil) in kulturne storitve (npr. rekreacija, duhovne vrednote) – ostaja ta pristop pogosto zamejen v instrumentalno oziroma utilitarno razumevanje narave, pri čemer je v ospredju vprašanje, kaj narava »nudi« človeku. Okvir življenjskih vrednot pa opozarja, da ljudje z naravo vzpostavljajo tudi globoke, neinstrumentalne odnose, ki se ne izražajo nujno z neposrednimi koristmi. Perspektiva *»living from«* se sicer najbolj približa klasičnemu razumevanju preskrbnih storitev, saj vključuje materialno odvisnost od narave. *»Living in«* poudarja pomen kraja, krajine in okolja za oblikovanje identitete, spomina in pripadnosti ter tako razširja pojem kulturnih storitev. *»Living with«* v ospredje postavlja etično in moralno soodgovornost do drugih živih bitij in naravnih procesov, kar presega zgolj funkcionalno vrednost narave. Nazadnje *»living as«* odraža ontološko in duhovno enotnost človeka z naravnim svetom, ki je pogosto bistvena sestavina avtohtonih in tradicionalnih sistemov znanja, a je v klasičnih modelih vrednotenja ekosistemov pogosto spregledana (Azzopardi et al. 2022).

Napredne tehnologije, kot so daljinsko zaznavanje, umetna inteligenca in digitalne platforme za participatorno kartiranje, vse bolj odpirajo vrata k vključevanju okoljskih vidikov v vrednotenje kulturne dediščine. Prostorske analize z orodji GIS omogočajo spremljanje degradacije ali revitalizacije kulturnih krajin – od terasiranih vinogradov do zgodovinskih vrtov – in s tem vrednotenje njihovih prispevkov k ekološkim funkcijam, kot so zadrževanje vode, blaženje toplotnih otokov ali varovanje biotske raznovrstnosti (Fatorić in Seekamp 2017; Ben Salem et al. 2021). Strojno učenje pa omogoča analizo satelitskih posnetkov za spremljanje vpliva podnebnih sprememb na dediščinske krajine ali celo oceno okoljskega odtisa restavratskih posegov. Taki podatkovno podprti pristopi so ključni za razvoj celovitejših okvirov vrednotenja.

Slika 2: Vrednotenje kulturne dediščine v okviru ekosistemskih storitev.

Vir: avtorja, povzeto po Azzopardi et al. 2022

Kljub številnim študijam, ki se ukvarjajo s povezavami med naravo in kulturo – kot so koncepti biokulturne dediščine ali »*green heritage*« (Jones 2020; Tekeli in Turer Baskaya 2015) – pa okoljsko vrednotenje dediščine še vedno ostaja metodološko in teoretsko nerazvito področje. Večina pristopov temelji na subjektivnih ali kvalitativnih podatkih (npr. narativne metode, umetniški dialogi), ki sicer pomembno prispevajo k razumevanju čustvene povezanosti z okoljem, a jih je težko vključiti v politične ali ekonomske odločevalske procese (Bieling 2014; Edwards, Collins in Goto 2016).

Kljub tem pobudam pa še vedno ostaja odprto vprašanje, kako natančneje vrednotiti, kakšne koristi kulturna dediščina nudi okolju – bodisi v smislu ohranjanja krajinske pestrosti, podpore biotski raznovrstnosti ali kot vezivni člen za trajnostne oblike upravljanja prostora. To je pomemben raziskovalni izziv. Tehnološki napredek ponuja več možnosti za podporo razvoju okoljske valorizacije dediščine: od modeliranja prostorskih vplivov do senzornih omrežij za spremljanje ekosistemskih funkcij, integracije participatornih podatkov skupnosti, razvoja orodij za vrednotenje sinergij med kulturnimi in naravnimi ekosistemskimi storitvami ter celo uporabe umetne inteligence za zaznavanje ranljivosti dediščinskih krajin. Naslednji koraki bi morali vključevati sistematičen razvoj metodologij, ki povezujejo kulturno dediščino z merljivimi kazalniki okoljske trajnosti in pri tem nujno vključujejo tehnologijo kot sredstvo, in ne kot cilj.

Ekonomska vrednost dediščine

Ekonomsko vrednotenje kulturne dediščine je ključna komponenta razumevanja njenega širšega pomena, še posebej v kontekstu trajnostnega upravljanja in upravičevanja javnih proračunskih vlaganj. Tržna vrednost dediščine pogosto vpliva na raven naložb, ki jih je mogoče usmeriti v njen razvoj, kar vključuje tudi implementacijo digitalnih tehnologij. Ta ekonomska perspektiva je tesno povezana s konceptom kulturnega kapitala, katerega analogijo najdemo v naravnem kapitalu, kot ga opredeljuje okoljska ekonomija. Medtem ko naravni kapital zajema vrednotenje ekonomskih, družbenih in okoljskih razsežnosti z vidika trajnosti, uporaba podobnega okvira za kulturno dediščino omogoča celostno in dolgoročno naravnano razumevanje njenega pomena (Throsby 2019).

Kulturni kapital se običajno deli na dve ključni komponenti – medsebojno prepleteni in soodvisni ekonomsko in kulturno vrednost (Throsby 2001). Kljub temu v literaturi obstajajo različna stališča glede narave njunega razmerja. Medtem ko nekateri kulturni ekonomisti zagovarjajo tezo, da je kulturna vrednost v celoti zajeta v njeni ekonomski vrednosti, drugi opozarjajo na ločenost ali celo neodvisnost obeh dimenzij (Angelini in Castellani 2019). Ta razprava pomembno prispeva k razvoju razumevanja vloge ekonomske vrednosti pri oblikovanju dediščinskih politik in strategij varovanja.

Celotna ekonomska vrednost (*»Total Economic Value«* – TEV) v okoljski ekonomiki (*»environmental economics«*) zajema tako vrednost rabe kot vrednost nerabe (*»use value, non-use value«*) (Pearce in Turner 1990; Rac in Japelj 2021). Vrednost rabe je neposredno povezana z ekonomskimi koristmi, ki izhajajo iz finančnih tokov, medtem ko neuporabna vrednost zajema oblike vrednosti, ki niso tržno uveljavljene, a kljub temu prispevajo k družbeni blaginji. Mednje spadajo vrednost obstoja (*»existence value«*), opsijska (*»option value«*) in zapuščinska (*»bequest value«*) vrednost, ki poudarjajo pomen dediščine za prihodnje generacije ter njeno potencialno prihodnjo uporabo (Throsby 2019).

Vendar pa številne kulturne dobrine niso neposredno tržno dostopne in imajo značilnosti javnih dobrin – so nerivalne in nevključujoče. Posledično pogosto prihaja do tržne nepopolnosti, saj njihova dejanska vrednost ni zajeta v tržnih mehanizmi. Poleg tega kulturna dediščina generira številne pozitivne eksternalije, ki presegajo okvire posameznih deležnikov ter pomembno prispevajo k širšim družbenim in ekonomskim koristim, kot so razvoj turizma, krepitev družbene kohezije ter izobraževalna in kulturna rast (Throsby 2019). Te koristi pogosto ostajajo nekvantificirane, čeprav bistveno prispevajo k celostnemu vrednotenju dediščine.

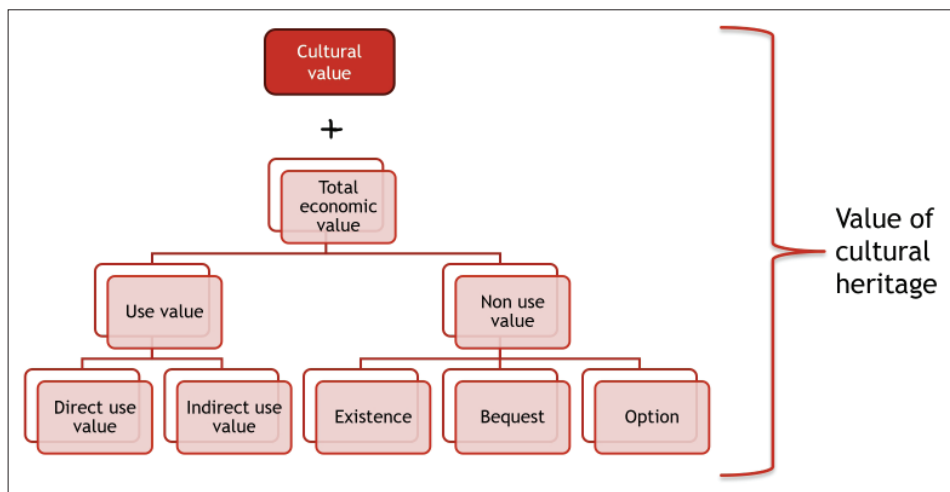
V tem kontekstu razvoj digitalnih tehnologij predstavlja pomembno prelomnico, saj omogoča naprednejše merjenje eksternalij in integracijo raznolikih vidikov uporabniških izkušenj v procese vrednotenja. Napredne tehnološke rešitve, kot so sledenje uporabniških interakcij, analiziranje čustvenih odzivov, sledenje gibanja in časa zadrževanja, nudijo dodatne dimenzije za ocenjevanje vrednosti, ki prej niso bile zajete v tradicionalnih metodah. To pomembno dopolnjuje cenovne politike ter prispeva k oblikovanju celostnejših strategij vrednotenja, ki podpirajo tudi okoljski in konservatorski pristop.

Digitalne tehnologije tako ne omogočajo le natančnejšega dokumentiranja in dolgoročnega ohranjanja kulturnih dobrin (npr. s 3D-modeliranjem, z virtualnimi

rekonstrukcijami in digitalnimi arhivi), temveč tudi interaktivno vključevanje javnosti in vzpostavljane novih oblik monetizacije, kot so spletni turizem, digitalne zbirke ali izobraževalne platforme. Poleg tega vzpostavljajo temelje za participativne mehanizme financiranja, kot je množično financiranje (*»crowdfunding«*), ki se je že uveljavilo kot učinkovit model za podporo dediščinskim projektom (Jelinčič in Šveb 2021).

Kljub številnim prednostim pa mora biti ekonomsko vrednotenje skrbno uravnoteženo s kulturnim pomenom dediščine. Ključno je, da dediščina ne postane reducirana na svojo tržno vrednost, saj bi to lahko spodkopalo njene estetske, družbene in zgodovinske razsežnosti, ki so temelj njenega varovanja (Hølleland, Skrede in Holmgaard 2017). Celostni pristop k vrednotenju omogoča, da ohranjanje ostaja zasidrano v družbenem kontekstu, hkrati pa omogoča razvoj trajnostnih politik za upravljanje z dediščinskimi viri.

Obenem je za odpravo tržnih nepopolnosti nujna vloga države, zlasti v obliki javnega financiranja. Zaradi težav pri kvantifikaciji vrednosti nerabe in konkurence z drugimi prioritetami vladnih politik se varstvo pogosto opira na omejena javna sredstva, ki ne zadoščajo za celovito upravljanje dediščine, še posebej v luči novih izzivov in priložnosti, ki jih prinaša digitalizacija (Mourato in Mazzanti 2002). Zato postajajo inovativni mehanizmi financiranja in interdisciplinarni pristopi k vrednotenju kulturne dediščine ključni za uravnoteženo povezovanje ekonomskih, kulturnih in tehnoloških dimenzij njenega trajnostnega razvoja.

Slika 3: Ekonomska vrednost dediščine (po Throsby 2001).

ZAKLJUČEK

Naraščajoče zanašanje na digitalne tehnologije pri vrednotenju in varovanju kulturne dediščine je temeljito preoblikovalo ustaljene metodološke pristope. Tradicionalne paradigme, osredinjene na materialne in zgodovinske vrednote, se razvijajo v večdimenzionalne okvire, ki vključujejo ekonomske, okoljske, družbene in izkustveno-afektivne razsežnosti. V tem procesu digitalna orodja – od umetne inteligence in GIS-kartiranja do verige blokov, virtualne resničnosti in participativnih platform

– omogočajo ne le boljšo dokumentacijo, temveč tudi učinkovitejše upravljanje, dostopnost in demokratično soudeležbo pri oblikovanju politik ohranjanja.

Tehnološka transformacija zato ni zgolj orodje za večjo učinkovitost, ampak postaja ključni mehanizem za sistematično prepoznavanje, vrednotenje in upravljanje vseh razsežnosti kulturne dediščine. S tem odpira prostor za preseganje dolgoletnih binarnih delitev – zlasti med ekonomskim in relacijskopomenskim razumevanjem dediščine, med naravnim in kulturnim, med znanstvenim in izkustvenoafektivnim. Digitalizacija tako ne pomeni grožnje redukcije, temveč priložnost za razvoj celovitih pristopov, ki omogočajo vključevanje dediščinskih vrednot v strateške razvojne politike.

Ekonomski pristopi – še posebej tisti, ki vrednotijo kulturne koristi, ekosistemske storitve ali vpliv dediščine na dobrobit – lahko ob ustrezni integraciji postanejo pomembno orodje za dolgoročno načrtovanje in financiranje. Ključno pa je, da ostanejo etično utemeljeni, lokalno prilagojeni in odprti za raznolike oblike vrednosti, ki ne izhajajo nujno iz tržnega okvira.

V tem kontekstu se kaže tudi potreba po ambicioznejših strokovnih in nacionalnih ciljih, ki bi digitalna orodja vključili v razvoj standardiziranih, a prožnih metod vrednotenja – še posebej v povezavi z okoljskimi vplivi in dolgoročno odpornostjo dediščine. Eden izmed pomembnejših prispevkov na tem področju je projekt Azzopardi et al. (2022), ki s prilagoditvijo modela Life Framework of Values ponuja redko uporabljeno osnovo za okoljsko vrednotenje dediščine. Ta razsežnost ostaja metodološko podraziskana, kljub jasnemu potencialu za vključevanje okoljskih kazalnikov, prostorskih modelov in participativnih digitalnih orodij.

V praksi razlike v pristopih včasih vodijo do navidezno nasprotujočih si ciljev – med tržno naravnostjo, ekološkimi zahtevami, skupnostnimi vrednotami in strokovno presojo. Vendar prav tehnologije omogočajo integracijo raznolikih pogledov, z boljšim usklajevanjem deležnikov in s preglednostjo procesov.

Digitalizacija tako ne ustvarja le novih ekonomskih in komunikacijskih priložnosti – od virtualnega turizma in digitalnih arhivov do izobraževalnih platform – temveč deluje tudi kot vezni člen med različnimi vrednostnimi sistemi. Uspešne dediščinske politike prihodnosti bodo odvisne od zmožnosti, da tehnologijo uporabimo ne zgolj kot orodje, temveč kot pospeševalec vrednot, ki dediščino ohranjajo kot dinamično, povezovalno in družbeno relevantno silo.

CITIRANA LITERATURA

- Angelini, Francesco, in Massimiliano Castellani. 2019. »Cultural and Economic Value: A Critical Review«. *Journal of Cultural Economics* 43 (2): 173–188.
- Anžur, Lana Nastja, Martin Jurkovič, Adrian Mladenec Grobelnik, Jaka Godejša, Živa Alif, Miha Humar, Ivan Bratko. 2025. »Nesnovna dediščina čebelarstva in uporaba umetne inteligence za avtomatizacijo pelodne analize medu = The Intangible Heritage of Beekeeping and the Use of Artificial Intelligence for the Automating the Pollen Analysis of Honey«. V 1st International Conference of Young Researchers in Heritage Science HERI SCI: Book of Abstracts, 68–71. <https://herisci.e-rihs.si/wp-content/uploads/2025/05/BoA-HeriSci.pdf>.
- Ashrafi, Baharak, Carola Neugebauer in Michael Kloos. 2022. »A Conceptual Framework for Heritage Impact Assessment: A Review and Perspective«. *Sustainability* 14 (1): 27. <https://>

- doi.org/10.3390/su14010027.
- Avrami, Erica C. 2016. »Making Historic Preservation Sustainable«. *Journal of the American Planning Association* 82 (2):104–112.
- Avrami, Erica C., in Randall Mason. 2019. »Mapping the Issue of Values«. V *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, ur. Erica Avrami, Susan Macdonald, Randall Mason in David Myers, 9–34. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Avrami, Erica, Susan Macdonald, Randall Mason in David Myers (ur.). 2019. *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Azzopardi, Elaine, et al. 2022. »What Are Heritage Values? Integrating Natural and Cultural Heritage into Environmental Valuation«. *People and Nature* 5: 368–383.
- Baars, Christian. 2011. »Dare to Prepare? The Value of Preparing and Sampling Historically Important Museum Collections«. *The Geological Curator* 9: 237–242.
- Ben Salem, Soumaya, Chokri Lahmar, Marie Simon in Krisztina Szilágyi. 2021. »Green System Development in the Medinas of Tunis and Marrakesh—Green Heritage and Urban Livability«. *Earth* 2 (4): 809–825. <https://doi.org/10.3390/earth2040048>.
- Bieling, Claudia. 2014. »Cultural Ecosystem Services as Revealed through Short Stories from Residents of the Swabian Alb (Germany)«. *Ecosystem Services* 8: 207–215. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.04.002>.
- Boer, Ben. 2020. »The Environment and Cultural Heritage«. V *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law*, ur. Francesco Francioni in Ana Filipa Vrdoljak, 318–346. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780198859871.003.0014>.
- CHCfE Consortium. 2015. *Cultural Heritage Counts for Europe*. 2. oktober 2023. <https://ocm.iccrom.org/documents/cultural-heritage-counts-europe>.
- Clark, Kate. 2019. »The Shift Toward Values in UK Heritage Practice«. V *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, ur. Erica Avrami, Susan Macdonald, Randall Mason in David Myers. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Court, Sarah, in Gamini Wijesuriya. 2015. *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*. Rim: ICCROM. <https://www.iccrom.org/publication/people-centred-approaches-conservation-cultural-heritage-living-heritage>.
- Cutajar, Jan Dariusz, Abigail Duckor, Dean Sully in L. Harald Fredheim. 2016. »A Significant Statement: New Outlooks on Treatment Documentation«. *Journal of the Institute of Conservation* 39 (2): 81–97.
- Daniel, T. C., et al. 2012. »Contributions of Cultural Services to the Ecosystem Services Agenda«. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109 (23): 8812–8819. <https://doi.org/10.1073/pnas.1114773109>.
- de la Torre, Marta. 2002. *Assessing the Values of Cultural Heritage: Research Report*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- de la Torre, Marta, ed. 2005. *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/values_site_mgmnt (cited June 25, 2025).
- Dillon, Catherine, William Lindsay, Joel Taylor, Kalliope Fouseki, Nancy Bell in Matija Strlič. 2012. »Collections Demography: Stakeholders' Views on the Lifetime of Collections«. V *Climate for Collections Conference*, München, Doerner Institut, 7.–9. november 2012, Postprints, ur. J. Ashley-Smith, A. Burmester in M. Eibl, 45–58. London: Archetype.
- Duval, Mélanie, Benjamin Smith, Stéphane Hœrlé, Lucie Bovet, Nokukhanya Khumalo in Lwazi Bhengu. 2019. »Towards a Holistic Approach to Heritage Values: A Multidisciplinary and Cosmopolitan Approach«. *International Journal of Heritage Studies* 25 (12): 1279–1301.

- Edwards, David M., Timothy M. Collins in Reiko Goto. 2016. »An Arts-Led Dialogue to Elicit Shared, Plural and Cultural Values of Ecosystems«. *Ecosystem Services* 21 (Part B): 319–328. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2016.09.018>.
- Ehrlich, Paul R., in Anne H. Ehrlich. 1981. *Extinction: The Causes and Consequences of the Disappearance of Species*. New York: Random House.
- European Commission. 2024. *European Digital Heritage*. Brussels: European Commission. <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/european-digital-heritage>.
- European Commission. 2021. *Participatory Governance*. Brussels: European Commission. <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/eu-policy-for-cultural-heritage/participatory-governance>.
- Evans, Damian H., et al. 2013. »Uncovering Archaeological Landscapes at Angkor Using LiDAR«. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 110 (31): 12595–12600. <https://doi.org/10.1073/pnas.1306539110>.
- Evropska komisija. 2023a. *European Green Deal*. 30. oktober 2023. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- Evropska komisija. 2023b. *Trajnostni pristop in kulturna dediščina*. 2. oktober 2023. <https://culture.ec.europa.eu/sl/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/sustainability-and-cultural-heritage>.
- Fairclough, Graham. 2009. »New Heritage Frontiers«. V *Heritage and Beyond*, 29–41. Newcastle upon Tyne: Newcastle University. <https://eprints.ncl.ac.uk/>.
- Fatorić, Sansra, in Erin Seekamp. 2017. »Are Cultural Heritage and Resources Threatened by Climate Change? A Systematic Literature Review«. *Climatic Change* 142 (1): 227–254. <https://doi.org/10.1007/s10584-017-1929-9>.
- Fredheim, L. Harald, in Manal Khalaf. 2016. »The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined«. *International Journal of Heritage Studies* 22 (6): 466–81. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1171247>.
- Harrison, Rodney. 2013. *Heritage: Critical Approaches*. Abingdon: Routledge.
- Historic England. 2020. *Heritage and the Environment 2020*. London: Historic England.
- Hølleland, Herdis, in Joar Skrede. 2018. »What's Wrong with Heritage Experts? An Interdisciplinary Discussion of Experts and Expertise in Heritage Studies«. *International Journal of Heritage Studies* 25 (8): 825–36. <https://doi.org/10.1080/13527258.2018.1552613>.
- Hølleland, Herdis, Joar Skrede in Sanne Bech Holmgaard. 2017. »Cultural Heritage and Ecosystem Services: A Literature Review«. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 19 (3): 210–37. <https://doi.org/10.1080/13505033.2017.1342069>.
- International Society of Ethnobiology. 1988. *Declaration of Belém*. Belém, Brazilija: International Society of Ethnobiology. <https://www.ethnobiology.net/what-we-do/core-programs/global-coalition-2/declaration-of-belem/>.
- Jelinčič, Daniela Angelina, in Marta Šveb. 2021. »Financial Sustainability of Cultural Heritage: A Review of Crowdfunding in Europe«. *Journal of Risk and Financial Management* 14 (3): 101. <https://doi.org/10.3390/jrfm14030101>.
- Jones, Karen. 2020. »Growing Canterbury's Green Heritage: Inspiring the Future«. V *The Routledge Companion to Landscape Studies*, druga izdaja, ur. Peter Howard, Ian Thompson, Emma Waterton in Mick Atha, 61–67. London: Routledge.
- Jones, Sian, et al. 2024. »Assessing the Dynamic Social Values of the 'Deep City': An Integrated Methodology Combining Online and Offline Approaches«. *Progress in Planning* 187: 1–39. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2024.100852>.
- Jones, Sian. 2017. »Wrestling with the Social Value of Heritage: Problems, Dilemmas and Opportunities«. *Journal of Community Archaeology & Heritage* 4 (1): 21–37.

- Kenter, Jasper O., in Seb O'Connor. 2022. »The Life Framework of Values and Living as Nature: Towards a Full Recognition of Holistic and Relational Ontologies«. *Sustainability Science* 17: 2529–2542.
- Koch, Emma, in Josephine Gillespie. 2022. »Separating Natural and Cultural Heritage: An Outdated Approach?«. *Australian Geographer* 53 (2): 167–181.
- Lewicka, Maria. "Place Attachment: How Far Have We Come in the Last 40 Years?" *Journal of Environmental Psychology* 31, no. 3 (September 2011): 207–230.
- Lindholm, Karl-Johan, in Anneli Ekblom. 2019. »A Framework for Exploring and Managing Biocultural Heritage«. *Anthropocene* 25: 100195. <https://doi.org/10.1016/j.anecene.2019.100195>.
- Liu, Shuang, Robert Costanza, Stephen Farber in Austin Troy. 2010. »Valuing Ecosystem Services: Theory, Practice, and the Need for a Transdisciplinary Synthesis«. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1185 (1): 54–78.
- Lowenthal, David. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Mason, Randall. 2002. »Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices«. V *Assessing the Values of Cultural Heritage*, ur. Marta de la Torre, 5–30. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Milcu, Andra Ioana, Jan Hanspach, David Abson in Joern Fischer. 2013. »Cultural Ecosystem Services: A Literature Review and Prospects for Future Research«. *Ecology and Society* 18 (3): 44, 1–30.
- Millennium Ecosystem Assessment. 2005. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. 2. julij 2023. <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.48.aspx.pdf>.
- Mourato, Susana, in Massimiliano Mazzanti. 2002. »Economic Valuation of Cultural Heritage: Evidence and Prospects«. V *Assessing the Values of Cultural Heritage*, edited by Marta de la Torre, 51–76. Los Angeles: Getty Conservation Institute,
- Nocca, Francesca. 2017. »The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool«. *Sustainability* 9 (10): 1882. <https://doi.org/10.3390/su9101882>.
- Ogrinc, Sabina, Jelka Pirkovič in Barbara Mörec. 2017. »Ekonomsko vrednotenje premične kulturne dediščine v slovenskih nacionalnih muzejih«. *AR. Arhitektura, raziskave* 18 (2): 18–29.
- Olsson, Ola, et al. 2021. »Efficient, Automated and Robust Pollen Analysis Using Deep Learning«. *Methods in Ecology and Evolution* 12(4): 665–676. <https://doi.org/10.1111/2041-210X.13575>.
- Onyenokulu, Obiajulum Vivian, Olagunju Oluwafemi Julius, Agidi Eunice Kanayo, and Maliki Omolebele Uchechukwu. 2024. »Technology and Cultural Heritage: Leveraging Digital Platforms for Preservation and Education«. *International Journal of Innovative Studies* 5 (1, May). <https://www.cescd.com.ng>.
- Pearce, David W., in R. Kerry Turner. 1990. *Economics of Natural Resources and the Environment*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Powell, Judith. 2000. »Expanding Horizons: Environmental and Cultural Values within Natural Boundaries.« *International Journal of Heritage Studies* 6 (1): 49–65.
- Rac, Ilona, in Anže Japelj. 2021. *Ovrednotenje ekosistemskih storitev tal v kmetijski rabi (CRP V4-2023): Pregled literature – ekonomsko vrednotenje EST (R1.4)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, in Gozdarski inštitut Slovenije.
- Richards, Jenny, Scott Allan Orr in Heather Viles. 2019. »Reconceptualising the Relationships between Heritage and Environment within an Earth System Science Framework«. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 10 (2): 122–29.

- Riegl, Alois. 1903/1996. »The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development«. V *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, uredil Nicholas Stanley-Price, M. Kirby Talley Jr., in Alessandra Melucco Vaccaro, 69–83. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Robb, Jane E., Catherine Dillon, Mike Rumsey, Matija Strlič. 2013. »Quantitative Assessment of Perceived Value of Geological Collections by 'Experts' for Improved Collections Management." *The Geological Curator* 9 (10): 529–543.
- Rogers, Ayesha Pamela. 2019. »Values and Relationships Between Tangible and Intangible Dimensions of Heritage Places«. V *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, ur. E. Avrami, S. Macdonald, R. Mason in D. Myers. Getty Conservation Institute.
- Smith, Laurajane, in Emma Waterton. 2012. »Constrained by Commonsense: The Authorized Heritage Discourse in Contemporary Debates«. V *The Oxford Handbook of Public Archaeology*, ur. R. Skeates, C. McDavid in J. Carman, 153–71. Oxford University Press.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Tallon, Andrew. 2014. »Divining Proportions in the Information Age." *Architectural Histories* 2 (1): Art. 15. <https://doi.org/10.5334/ah.bo>.
- Tekeli, Elcin, in Fatma A. Turer Baskaya. 2015. »Revealing Strategies for the Green Heritage of Istanbul – The Case of Historical Groves«. *WIT Transactions on Ecology and the Environment* 193: 597–607. <https://doi.org/10.2495/SDP150511.ž>
- Throsby, David. 2001. *Economics and Culture*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Throsby, David. 2019. »Heritage Economics: Coming to Terms with Value and Valuation«. V *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, ur. E. Avrami, S. Macdonald, R. Mason in D. Myers. Getty Conservation Institute.
- Trček, Denis. 2022. »Cultural Heritage Preservation by Using Blockchain Technologies«. *Heritage Science* 10: article 6. <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00643-9>.
- UNESCO. 1992. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Pariz: UNESCO World Heritage Centre.
- UNESCO. *Concept of Digital Heritage*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2023. <https://webarchive.unesco.org/web/20230616073538/https://en.unesco.org/themes/information-preservation/digital-heritage/concept-digital-heritage>.